

WSTĘP

Zaspokajanie potrzeb finansowych stanowi niezbędny element funkcjonowania współczesnej gospodarki rynkowej. Ogół trudności, z jakimi borykają się podmioty działające na rynku usług finansowych w sferze ich konsumpcji, produkcji i spójności społecznej, definiowany jest jako wykluczenie finansowe. Jest to bardzo istotny problemem nauk społecznych. Uświadomienie sobie skali problemu z perspektywy wpływu na pozostałe sfery życia wymusza na sektorze bankowym podjęcie działań w zakresie przygotowania strategii niwelowania, minimalizacji problemu.

Zjawisko polegające na występowaniu trudności w dostępie do produktów i usług finansowych oraz korzystaniu z nich uznaje się za jeden z istotnych problemów w krajach na średnim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Skutki izolacji finansowych i brak korzystania z usług bankowych mogą wpływać na odczuwalną jakość życia i trudności w asymilacji społecznej.

Wykluczenie finansowe wiąże się ściśle z szerszym zjawiskiem wykluczenia społecznego. Określenie zależności przyczynowo-skutkowych między zjawiskami wykluczenia finansowego i wykluczenia społecznego nastrocza jednak trudności. Dotychczas wskazywano wykluczenie finansowe jako skutek wykluczenia społecznego. Pojawiały się próby wyodrębnienia wykluczenia finansowego jako osobnego zjawiska lub jako elementu wykluczenia społecznego. O kierunku relacji decydują czynniki warunkujące zjawisko wykluczenia finansowego, które ze względu na swoją specyfikę może być związane z kwestią wykluczenia cyfrowego, stanowiącego jedną z barier rozwoju nowej gospodarki.

Na skutek zmian i innowacji wprowadzanych przez podmioty branży technologicznej, będących następstwem zmieniających się potrzeb klientów oraz presji na zwiększanie efektywności kosztowej, rośnie konkurencja w sektorze usług finansowych. Zachowania strategiczne firm technologicznych w sektorze bankowym determinują organizację rynku. Pojawienie się nowych instytucji i instrumentów finansowych stanowi element rozwoju rynku finansowego. Wyzwaniem dla banków jest bardziej wydajna, wielowymiarowa analityka, która umożliwi łatwiejsze pozyskiwanie klientów, trafniejsze podejmowanie decyzji finansowych oraz lepsze profilowanie klienta i jego oczekiwań.

Wdrażanie nowoczesnych rozwiązań i produktów przez instytucje finansowe zakłada powszechny dostęp klientów do narzędzi i technologii niezbędnych do zarządzania finansami osobistymi. Nie jest to jednak oczywiste. Rosnąca aktyw-

ność banków w zakresie implementacji nowoczesnych technologii finansowych może się przyczyniać do wykluczenia finansowego wielu grup odbiorców (szczególnie w obszarze płatności) nienadążających za nowościami technologicznymi. Z drugiej jednak strony, wraz z rosnącą popularnością i powszechnością aplikacji mobilnych, prostsze jest korzystanie z usług bankowych przez przedstawicieli najstarszego pokolenia. Łatwiej jest wykonywać operacje finansowe przez telefon komórkowy niż logować się do platformy banku w komputerze. To zaś może zmniejszać skalę wykluczenia finansowego.

Rozwój nowoczesnych technologii finansowych niewątpliwie wpływa na sposób zarządzania finansami osobistymi i korzystania z usług bankowych. Odejście (często wymuszone, m.in. pandemią COVID-19) od bankowości tradycyjnej na rzecz zdalnych kanałów dostępu, utożsamianych z szeroko rozumianą bankowością elektroniczną i koncepcją banku 4.0., nasuwa jednak pytania dotyczące relacji między upowszechnianiem nowych technologii w bankach a skalą (występowanie problemu w danym obszarze) i głębokością (wykluczenie finansowe w wielu obszarach) zjawiska wykluczenia finansowego. Przeskok technologiczny z bankowości tradycyjnej do bankowości mobilnej stanowi zatem przyczynek do głębszej analizy tego, czy wykorzystanie nowoczesnych technologii finansowych wpływa – a jeśli tak, to w jaki sposób – na skalę, rodzaj i głębokość wykluczenia finansowego.

Celem głównym monografii jest identyfikacja i charakterystyka zjawiska wykluczenia finansowego oraz wskazanie, w jaki sposób nowoczesne technologie mogą się przyczynić do ograniczenia jego skali. Dodatkowo w opracowaniu poddano analizie postawy młodego pokolenia wobec finansów. Z teoretycznego punktu widzenia zainteresowanie autorki budzi niejednoznaczność poglądów w kwestii definiowania i wyznaczania sztywnych ram przyjętych mierników wykluczenia finansowego. Brak określenia czasu pozostawania poza usługami bankowymi (jako element definicji wykluczenia finansowego) w dostępnych źródłach literaturowych wymaga poznawczego zgłębienia, przede wszystkim w celu pełniejszego opisu i analizy podjętej problematyki w przyszłości.

Ze względu na obfitość publikacji oraz wyników badań krajowych i zagranicznych w pracy zaprezentowano przegląd wybranych badań wtórnych na temat wykluczenia finansowego, ekskluzji finansowej, włączenia finansowego, inkluzji finansowej (różna definicyjność problemu, w różnych rejonach). Przedstawiono najważniejsze nurty badawcze w przedmiotowym zakresie, bez prezentowania szczegółowych wyników badań. Zdecydowano się zaprezentować badania z całego świata, uwzględniając badania prowadzone na terenie: Wielkiej Brytanii i USA jako przedstawicieli anglosaskiego modelu bankowości; krajów

afrykańskich; Azji i Australii; Bliskiego Wschodu i Europy. Na tym tle osobno przedstawiono analizy prowadzone na terenie Polski.

W monografii zaprezentowano również wyniki dwóch autorskich badań ankietowych poświęconych identyfikacji zjawiska wykluczenia finansowego. Analiza zjawiska wykluczenia finansowego w badaniu I i II ma charakter historyczny. Badanie ankietowe I, o charakterze ilościowym, przeprowadzono w 2014 r. wśród mieszkańców aglomeracji poznańskiej powyżej 18. roku życia (448 respondentów). Badanie ankietowe II, o charakterze jakościowym, zostało przeprowadzone w 2014 r. w formie wywiadów pogłębionych wśród 68 osób bezdomnych i na granicy bezdomności na terenie aglomeracji poznańskiej. Jak wskazały badania i raporty Europejskiego Banku Centralnego (EBC, 2021, 2020), obserwuje się stały przyrost liczby rachunków bankowych w Polsce (główna miara identyfikacji poziomu wykluczenia finansowego). Dodatkowo, biorąc pod uwagę występowanie wykluczenia finansowego o charakterze wtórnym oraz występowanie problemu samowykluczenia, można zauważyć, że problemu nie da się wyeliminować w pełni. Dalsze badania ankietowe diagnozujące problem na danym terenie mogą się okazać bezpodstawne. Istotna natomiast staje się analiza postrzegania problemu przez społeczeństwo w różnych grupach wiekowych oraz ocena narzędzi mogących minimalizować zjawisko wykluczenia finansowego w sposób ciągły.

W tym celu przeprowadzono badanie ankietowe o charakterze jakościowym nad aspektami zarządzania finansami osobistymi przez młode pokolenie. Badanie przeprowadzono w 2021 r. z wykorzystaniem ankiety online wśród 150 studentów kierunków finansowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu. Analiza dotyczyła trzech obszarów: wiedzy ekonomicznej, zachowań finansowych oraz postaw względem finansów.

Książka składa się z czterech rozdziałów. Punktem wyjścia w rozdziale pierwszym były teoretyczne podstawy kształtowania się zjawiska wykluczenia finansowego. Przedstawiono wpływ oraz potencjalne relacje wykluczenia finansowego i wykluczenia społecznego. Ponadto omówiono zjawisko wykluczenia finansowego w zakresie jego wieloaspektowości, obszarów, rodzajów wraz z dotychczas nieuwzględnianym czynnikiem czasu.

W rozdziale drugim przedstawiono syntetyczną ocenę wykluczenia finansowego jako zjawiska będącego problemem i wyzwaniem dla sektora bankowego. Omówiono klasyfikację determinant społecznych, ekonomicznych i psychologicznych wykluczenia finansowego. Przeanalizowano również stosowane miary wykluczenia finansowego.

W rozdziale trzecim dokonano analizy skali zjawiska poprzez zaprezentowanie przeglądu badań z całego świata. Przedstawiono także wyniki badań

własnych w zakresie wykluczenia finansowego oraz wiedzy i postaw młodego pokolenia wobec finansów. Rozdział trzeci zamyka syntetyczna ocena postrzegania problemu wykluczenia finansowego przez tzw. instytucje okołosystemowe.

Ostatni, czwarty rozdział zawiera opis nowoczesnych rozwiązań finansowych, narzędzi wspomagających proces zarządzania finansami osobistymi, takich jak aplikacje Personal Finance Management oraz robodoradztwo. Rozdział ten zamyka analiza wpływu nowoczesnych technologii finansowych na skalę i głębokość wykluczenia finansowego w Polsce oraz ogólną aktywność finansową społeczeństwa.